

Ludwik Grzebień SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie

Początki instytucjonalnej „Opieki” nad młodzieżą przemysłową i rękodzielniczą w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku

The Initial Activity of the Institutional “Care”
Aimed at the Youth from Industrial
and Handicraft Families at the Turn
of the 19th and 20th Centuries

ABSTRAKT

W dużych miastach Galicji pod koniec XIX wieku zaczął się rozwijać drobny przemysł, który zatrudniał głównie młodzież. Po ogłoszeniu w 1891 roku przez papieża Leona XIII encykliki *Rerum novarum* jezuici przystąpili do organizowania na terenie Krakowa katolickich stowarzyszeń robotniczych, które przybrały nazwę „Przyjaźń”. Kolejnym krokiem jezuitów była opieka nad młodzieżą robotniczą, głównie terminatorami, z rodzin robotniczych, rzemieślniczych i chłopskich. Wzorem dla tej akcji stała się działalność Adolfa Kolpinga, który w 1849 roku rozpoczął w Kolonii pracę nad terminatorami i w 1851 roku założył w Niemczech pierwszy „Katolicki Związek Czeladników”. Odtąd w różnych krajach powstawały „Patronaty”, czyli „Opieki” nad młodzieżą przemysłową i rękodzielniczą.

SŁOWA KLUCZOWE

młodzież przemysłowa i robotnicza, Związek Młodzieży Rękodzielniczej, Galicja, edukacja i wychowanie, „Opieka”.

KEY WORDS

the industry and working class youth, Handicraft Youth Association, Galicja, education and upbringing, “Care”

SPI Vol. 19, 2016/3
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2016.3.008

Artykuły i rozprawy

Articles and dissertations

Na terenie Galicji opieką nad terminatorami zajął się jezuita Błażej Szydłowski, który zwołał na dzień 2 września 1897 roku pierwsze walne zebranie w sprawie terminatorów. Spotkali się wówczas przedstawiciele mieszczaństwa i duchowieństwa oraz chłopcy różnych zawodów, którzy powołali „Opiekę św. Stanisława Kostki nad Młodzieżą Terminatorską”. Jej celem było rozbudzanie życia religijnego młodych uczniów rzemieślniczych, wypełnienie ich czasu wolnego zajęciami kulturalnym i wypoczynkiem oraz niesienie im w razie konieczności pomocy materialnej.

Po roku działalności „Opieki” miejsce ks. Szydłowskiego zajął w 1898 roku ks. Stefan Bratkowski, który przejął patronat nad „Opieką” i kierował nią do 1906 roku. Dnia 15 kwietnia 1906 roku kierownictwo „Opieki” przejął ks. Mieczysław Kuznowicz, który przekształcił ją w „Związek Młodzieży Rękodzielniczej”. Dnia 8 grudnia 1906 roku odbyło się pierwsze Walne Zgromadzenie Związku; prezesem honorowym i dożywotnim został wtedy ks. Bratkowski, a prezesem rzeczywistym ks. Kuznowicz, który kierował związkiem do 1939 roku. Podobne „Opieki” powstały także w Przemyślu, Tarnopolu i Tarnowie, ale nie działały dłużej.

ABSTRACT

At the end of the 19th century, in large cities in Galicia, small-scale industry, where mainly the young were employed, started to develop. After in 1891, Pope Leon XIII issued in his Encyclical Letter *Rerum novarum*, Jesuits in the Krakow region initiated establishing Catholic, working class associations, which assumed the name of “Friendship”. The further step Jesuits took was taking care of the working class youth, particularly apprentices from factory workers’, craftsmen’s and peasants’ families. Activities of Adolf Kolping, who in 1849 began his work with apprentices in Cologne and in 1851 established first in Germany “Catholic Journeymen’s Association”, served as a model for the Jesuits. Since then, in various countries, “Patronages” and “Care” facilities aimed at the industrial and handicraft youth were established.

On the Galicia territory, Błażej Szydłowski, SJ, who was in charge of the care over apprentices, convened the first General Meeting concerning apprentices on September 2nd 1897. Representatives of bourgeoisie and clergy as well as boys of various professions gathered and founded “St Stanisław Kostka Care for the Apprentice Youth”. Its goal was inspiring religious life in young apprentices, occupying their leisure time with cultural activities and relaxation as well as offering them financial help if necessary.

After a year of the “Care” activity, in 1898 Father Stefan Bartkowski, who took charge of the centre and managed it until 1906, replaced Father Szydłowski. On April 15th 1906, Father Mieczysław Kuznowicz, who transformed it into “Handicraft Youth Association”, took over the management of the “Care”. On December 8th, the first General Meeting of the Association was held; Father Bratkowski was appointed Lifelong Honorary President whereas Father Kuznowicz became the actual President, who managed the association in 1939. Similar centres were established in Przemyśl, Tarnopol and Tarnów, but their activities did not last long.

1. Stosunki społeczne w Krakowie

Dzięki konstytucji z roku 1867 Galicja otrzymała autonomię, sejm krajowy, niezawisłość sądów, wolność druku i słowa, możliwość zawiązywania stowarzyszeń¹. Sytuacja gospodarcza w Galicji była w tym czasie bardzo zła. Brakowało przemysłu, wieś była przeludniona, panowała niekorzystna struktura agrarna. Austria traktowała Galicję głównie jako rynek zbytu dla swoich towarów. Przepisy gospodarcze hamowały rozwój przemysłu galicyjskiego, ułatwiały zaś import austriackich i czeskich artykułów przemysłowych. Uzyskanie szerszego samorządu krajowego w 1867 roku umożliwiło podjęcie starań o rozwój rodzimego przemysłu, ale nie rokowały one szans powodzenia². Pomimo starań administracji krajowej, przemysł galicyjski nie tylko nie rozwijał się, ale aż do 1880 roku wykazywał stały spadek. Zlikwidowano sześć hut szklanych i pięć cukrowni, od 1885 roku Galicja nie posiadała w ogóle przemysłu cukrowniczego, co w kraju wybitnie rolniczym było zupełnym paradoksem³.

Pod koniec XIX wieku nastąpiła pewna poprawa w zakresie produkcji przemysłowej, dotyczyła ona jednak raczej przemysłu spożywczego i przetwórczego. Produkcja podstawowego przemysłu ciężkiego wykazywała spadek aż do początku XX wieku. Dopiero ostatnie dziesięciolecie przed pierwszą wojną światową przyniosło zasadniczą poprawę położenia przemysłu galicyjskiego⁴.

¹ S. Kieniewicz, *Galicja w dobie autonomicznej, 1850–1914*, Wrocław 1952, s. VII.

² L.W., *Zarys stosunków galicyjskich*, Warszawa 1906, s. 32, 4546.

³ J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski*, Poznań 1950, t. 2, s. 251 n.

⁴ S. Kieniewicz, *Galicja w dobie autonomicznej*, dz. cyt., s. XXXIX.

Z rolnictwa żyło w 1890 roku 77 procent ludności, podczas gdy z przemysłu i rzemiosła 9 procent, a z handlu 8 procent⁵. Handlem trudniły się po miasteczkach i osadach przeważnie spauperyzowane masy żydowskie, żyjące z groszowych zarobków. Niski procent ludności przemysłowej i rzemieślniczej nie uwzględniał jednak kwitnącego w całej Zachodniej Galicji wiejskiego przemysłu domowego, który decydował o wyższej zamożności tej dzielnicy od Galicji Wschodniej.

Jednak nie brak przemysłu, ani zła struktura agrarna, ani nawet przeludnienie wsi było przyczyną nędzy Galicji, lecz przede wszystkim niska kultura, i to w szczególności na wsi. W 1880 roku tylko 13,96 procent ludności umiało czytać i pisać. Dzięki rozbudowie szkolnictwa ludowego w 1900 roku istniało już 4000 szkół, prowadzonych przez 8000 nauczycieli. Dzięki temu liczba umiejących czytać i pisać zwiększyła się w 1900 roku do 30,2 procent⁶, dochodząc do 50 procent w 1910 roku⁷. Od końca XIX wieku powstawały też nieliczne szkoły zawodowe: przemysłowe, rolnicze, kupieckie, czy muzyczne.

Powoli rozwijała się klasa robotników przemysłowych. Najszybciej rozwijał się rzadki na terenie monarchii austro-węgierskiej, wyspecjalizowany przemysł naftowy. W dużych miastach rozwijał się drobny przemysł, powstawały warsztaty wytwórcze, które zatrudniały głównie młodzież. Warunki pracy w przemyśle były bardzo ciężkie. W 1899 roku przeważał jeszcze dwunastogodzinny (a był i dłuższy) dzień pracy⁸.

2. Rola Kościoła katolickiego

Kultura ówczesnej Galicji znajdowała się pod przemożnym wpływem Kościoła katolickiego. Wprawdzie w 1869 roku szkolnictwo zostało wyjęte spod wpływu Kościoła i poddane władzom świeckim,

⁵ F. Bujak, *Galicja*, Lwów 1908, t. 1, s. 124.

⁶ M. Bobrzyński, *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873*, Warszawa 1905, s. 478, 510.

⁷ F. Bujak, *Rozwój gospodarczy*, Lwów 1917, s. 37.

⁸ W. Najdus, *Szkice z historii Galicji*, T. 1: *Galicja w latach 1900–1904*, Warszawa 1958, s. 194.

to jednak wpływ Kościoła był nadal szczególnie widoczny na wsi, ale i w mieście. Po ogłoszeniu w 1891 roku przez papieża Leona XIII encykliki *Rerum novarum*, wzywającej również duchowieństwo do czynnego włączenia się w odbudowę społeczną świata, jezuici galicyjscy ze zdwojoną gorliwością przystąpili do organizowania na terenie Krakowa najpierw wielotysięcznej rzeszy robotników, a następnie również służących dziewcząt⁹.

Zaczęto więc zakładać w Krakowie katolickie stowarzyszenia robotnicze, które przybrały nazwę „Przyjaźń”. Stawiały sobie one za cel zabezpieczenie dobra religijnego, moralnego i fizycznego robotników oraz usunięcie niesprawiedliwego i bezprawnego wyzyskiwania ich w pracy. Członkowie tych organizacji mogli korzystać z biblioteki, pośrednictwa pracy, pomocy prawnej i z założonych kas zapomogowo-pożyczkowych. W 1904 roku w Krakowie istniały 24 katolickie stowarzyszenia robotnicze, zrzeszające prawie cztery tysiące członków¹⁰.

Sytuacja terminatorów

Bez dostatecznie rozwiniętego przemysłu ciągle ważną rolę odgrywało rzemiosło, w którym pracowały liczne zastępy zaniedbanej męskiej młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej. Szczególnie trudna była sytuacja terminatorów rzemieślniczych. Pochodzili oni w przeważającej większości z rodzin robotniczych, rzemieślniczych i chłopskich. Przyjmowano ich na zasadzie umowy między majstrem a rodzicami ucznia lub samym uczniem na 3–4 lata praktyki, po której terminator mógł się wyzwolić na czeladnika. Ten kilkuletni okres stawał się często dla uczniów niezwykle trudny. Prawo dopuszczało wprawdzie maksimum 11 godzin dziennej pracy z półtoragodzinną przerwą obiadową, jednak przepisy te były zwykle łamane. Pracodawca starał się zdobyć maksimum zysków przy minimum nakładów własnych. Co więcej, nie należało do rzadkości traktowanie terminatorów jako pomocy domowej. Byli oni służącymi, ogrodnikami, pomywaczami, ale nie uczniami, kandydatami na czeladników lub majstrów.

⁹ Zob. *Stowarzyszenie Św. Zyty*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień i zespół jezuitów, Kraków 1996, s. 648.

¹⁰ *Ks. Mieczysław Kuznowicz TJ i jego dzieło*, Kraków 1980, s. 1–2.

Zajęcie się terminatorami, stworzenie im możliwości rozwoju fizycznego, umysłowego i moralnego było w takiej sytuacji koniecznością, tym bardziej, że młodzieżą pracującą, w tym terminatorami, zaczęli się interesować galicyjscy socjaliści, co wzbudzało niepokój czynników rządowych i duchowieństwa¹¹. Rozumieli ten niepokój jezuici galicyjscy, szczególnie w Krakowie, i postanowili włączyć się do akcji mającej na celu przynajmniej częściowe rozwiązanie narzuconego problemu młodzieży rzemieślniczej.

Ks. Mieczysław Kuznowicz pisał o terminatorach: „W większej części pracują przez cały dzień w pracowniach małych, pełnych dymu, kurzu, pozbawionych odpowiedniego światła i świeżego powietrza tak potrzebnego dla rozwoju młodego organizmu”¹². Wynagrodzenie w wielu wypadkach polegało na otrzymywaniu w zamian za pracę mieszkania i wyżywienia. Ks. Kuznowicz apelował więc do sumień ludzkich: „Kto z bliska się przypatrzył stosunkom terminatorskim po miastach i miasteczkach, kto dotarł do wszystkich zaułków i nor przedmieść i kto choć w części zbadał sutereny i strychy, ten zrozumie, dlaczego nasi terminatorzy są bladzi, mizerni, przygnębieni i skarłowaciałi”¹³. Edukacja uczniów kończyła się na trzeciej lub czwartej klasie szkoły podstawowej. Brak im było podstawowych wiadomości o Polsce i o świecie, bardzo niewielu interesowało się książką, prasą czy teatrem. W tej sytuacji nagłą koniecznością było stworzenie odpowiednich warunków życia dla młodzieży i zgrupowanie jej wokół organizacji, które broniłyby jej praw¹⁴.

3. Pierwsze próby organizowania młodzieży robotniczej

Opieka nad terminatorami i powstanie licznych związków zawodowych zrodziły się na Zachodzie w połowie XIX wieku. Najbardziej znanym z tej działalności był ks. Adolf Kolping (1813–1865), który w 1849 roku rozpoczął w Kolonii pracę nad terminatorami, a w 1851 roku założył w Niemczech pierwszy „Katolicki Związek Czeladników”. Wkrótce podobne związki powstały w Austrii, Belgii, Anglii,

¹¹ M. Kuznowicz, *Kwestia terminatorów w naszym kraju*, Kraków 1907, s. 5.

¹² Tamże, s. 7.

¹³ Tamże, s. 6–7.

¹⁴ Ks. Mieczysław Kuznowicz *TJ i jego dzieło*, dz. cyt., s. 1–3.

Szwajcarii¹⁵. Związki te stały się wzorem dla jezuitów galicyjskich przy tworzeniu organizacji młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej. O ile na Zachodzie zwane były głównie „Patronażami” (Patronatami), to w Galicji przyjęły nazwę „Opieki”.

W podobnym kierunku podążał również działający w tym czasie na terenie Krakowa Henryk Jordan (1842–1907), lekarz, działacz społeczny, założyciel Parku Miejskiego (tzw. Ogrodu Jordanowskiego), założyciel kilku związków społecznych, w tym dla robotników, twórca nowoczesnego wychowania fizycznego dla młodzieży¹⁶. Jego działalność zbliżona była do inicjatyw jezuitskich i wzajemnie się wspomagały.

4. Powstanie krakowskiej „Opieki”

Pierwsze oznaki zainteresowania się jezuitów młodzieżą robotniczą obserwujemy w Krakowie w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. Przy Kongregacji Kupieckiej, powstałej w 1886 roku, istniała przynajmniej od 1894 roku grupa młodzieży praktykantów handlowych, która następnie przekształciła się w Kongregację (Sodalicję) Praktykantów Handlowych (*Congregatio minor*) pw. Nawiedzenia NMP¹⁷, kierowaną przez ks. Stefana Bratkowskiego.

Działalność członków Kongregacji Praktykantów Handlowych zwróciła uwagę jezuitów na zaniedbaną młodzież terminatorską. Niewątpliwie animatorem tej akcji był ks. Bratkowski. Doprowadziła ona do powstania pierwszej w Krakowie „Opieki”, w której pracowało równocześnie dwóch jezuitów. Jeden stał nad całą organizacją jako jej „patron”, który czuwał nad całą organizacją i zabezpieczał jej potrzeby materialne, drugi opiekował się terminatorami na co dzień, prowadził zgromadzenia niedzielne młodzieży, pośredniczył między majstrami a terminatorami.

U początków powstania związku katolickich uczniów rękodzielniczych, czyli „Opieki Św. Stanisława Kostki nad terminatorami w Krakowie” szczególną rolę odegrało dwóch jezuitów – Błażej Szydłowski i Stefan Bratkowski.

¹⁵ M. Kuznowicz, *Kwestia terminatorów w naszym kraju*, dz. cyt., s. 17–19.

¹⁶ H. Smarzyński, *Dr Henryk Jordan, pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958.

¹⁷ „Sodalis Marianus” (Lwów) 1896, s. 329–330.

Ks. Błażej Szydłowski

Organizatorem pierwszej krakowskiej „Opieki” był ks. Błażej Szydłowski. Urodzony 3 lutego 1859 roku w Ulanowie w diecezji przemyskiej, był synem Stanisława i Marii z d. Szczerbańskiej. Wstąpił do zakonu 2 września 1876 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 6 lipca 1884 roku w Krakowie. Doświadczony kaznodzieja, głosił kazania w Łańcucie (1884–1887), Nowym Sączu (1889–1890) i Lwowie (1890–1893), później był ministrem we Lwowie (1893–1897), gdzie na wzór „Patronaży” zagranicznych podjął pierwsze starania o powołanie do życia lwowskiej „Opieki” nad terminatorami¹⁸.

Przeniesiony do Krakowa w połowie 1897 roku, został wicesuperiorem rezydencji przy kościele św. Barbary i z poparciem ks. Stefana Bratkowskiego oraz w porozumieniu z Radą Miejską zwołał na dzień 2 września 1897 roku, w niedzielę, pierwsze walne zebranie w sprawie terminatorów w sali cechu rzeźników i masarzy. Spotkało się wówczas ok. 60 majstrów oraz elita mieszczaństwa i duchowieństwa z biskupem Janem Puzyną na czele oraz 20 chłopców różnych zawodów, którzy zapoznali się z ideą „Opieki św. Stanisława Kostki nad Młodzieżą Terminatorską”. Za główny cel nowej organizacji przyjęto wówczas rozbudzenie życia religijnego młodych uczniów rzemieślniczych, wypełnienie ich czasu wolnego pożytecznymi zajęciami i wypoczynkiem oraz niesienie im w razie konieczności pomocy materialnej. W następną niedzielę, 9 września, przybyło już 120 terminatorów, a po roku przychodziło już ponad 250¹⁹.

Ks. Szydłowski, nie mogąc zdobyć funduszy na lokal dla zebrań niedzielnych młodzieży rękodzielniczej, po usilnych staraniach uzyskał od Rady Miasta salę redutową Starego Teatru. Organizował tam młodzież rękodzielniczą na pogadanki i odczyty oraz urządzał wycieczki. Po sześciu miesiącach „Opieka” musiała na żądanie Rady

¹⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 670; J. Mólka, *Koncepcja wychowawcza księdza Mieczysława Kuznowicza SJ*, Kraków 2004, s. 86.

¹⁹ K. Binczycki, „Opieka Św. Stanisława Kostki” nad terminatorami w Krakowie a dzisiejszy Polski Związek katolickich uczniów rękodzielniczych. *Sprawozdanie za czas od 2 września 1897 roku do stycznia 1907 roku*, Kraków 1907, s. 4; J. Mólka, *Koncepcja wychowawcza księdza Mieczysława Kuznowicza SJ*, dz. cyt., s. 87.

opuścić zajmowany lokal, przeznaczony na użytek gminy. Jednak za czasów ks. Szydłowskiego „Opieka” była już dobrze zorganizowana i zżyta tak, że mimo okresowego braku własnego lokalu, młodzież kontynuowała swoje podstawowe zadania²⁰.

Ks. Stefan Bratkowski

Po roku działalności „Opieki” miejsce ks. Szydłowskiego zajął w 1898 roku ks. Stefan Bratkowski, który przejął patronat nad „Opieką” mając do pomocy kuratora ks. Józefa Hrubanta.

Ks. Bratkowski urodził się 14 września 1853 roku w Zawalijkach na Podolu, do zakonu wstąpił 13 czerwca 1874 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 9 lipca 1882 roku w Krakowie. Jako młody kapłan został wychowawcą i profesorem konwiktów jezuitów w Tarnopolu (1882–1884), gdzie zdobył doświadczenie pedagogiczne, a następnie był superiorem w Stanisławowie (1886–1888), kaznodzieją we Lwowie (1888–1892), gdzie opiekował się młodzieżą robotniczą, w tym rękodzielniczą. Od 1893 roku przebywał na stałe w Krakowie i kierował licznymi stowarzyszeniami katolickimi, w tym Sodalicjami stanowymi, oraz zakładał nowe. Szczególnie wiele uwagi poświęcał młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej. Rozwijał z poświęceniem działalność „Opieki św. Stanisława Kostki nad Młodzieżą Terminatorską” i dzięki swym wpływom w środowiskach ziemiańskich zapewnił jej pełny rozkwit. Po przekształceniu „Opieki” w 1906 roku w „Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej”, pozostał do końca życia jej honorowym prezesem.

Z całą energią społecznego działacza prowadził akcję dokształcania młodzieży, urabiania jej pod względem duchowym i moralnym, zabiegając o godziwe warunki pracy swoich podopiecznych. On też uzyskał dla swojej „Opieki” od Rady szkolnej krajowej salę gimnastyczną szkoły im. Franciszka Józefa I przy ul. Zielonej, prowadzonej

²⁰ W 1902 roku ks. Szydłowski opuścił zakon i pracował jako ksiądz diecezjalny. Powtórnie wstąpił do zakonu jako kapłan 27 września 1917 roku w Starej Wsi i pracował głównie jako duszpasterz. Był też superiorem domu ks. Kuznowicza w Krakowie (1931–1935), operariuszem we Lwowie i spowiednikiem arcybiskupów lwowskich (1935–1945). Po II wojnie światowej został operariuszem w Krakowie i Starej Wsi. Zmarł 28 listopada 1953 roku w Starej Wsi. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 670.

przez kierownika Henryka Waciegę²¹. Organizacja nawiązała ścisłą współpracę z Sodalicją Mariańską Akademików, a studenci chętnie organizowali odczyty z dziedziny historii i literatury polskiej, kierowali śpiewem i ćwiczeniami gimnastycznymi młodzieży rzemieślniczej.

Organizował też opiekę nad ubogą młodzieżą uniwersytecką i szkół średnich. Organizacje swoje propagował przez przemówienia, referaty i rekolekcje. Był postacią na terenie Galicji, szczególnie wśród ziemiaństwa, bardzo popularną i wpływową, autorem licznych broszur religijnych. Zmarł 11 marca 1914 roku w Krakowie²².

5. Podstawowe cele „Opieki”

Cele religijne

Głównym celem „Opieki” było utwierdzenie w wierze i ożywienie praktyk religijnych. Zachęcano do codziennej modlitwy i do częstego korzystania z sakramentów świętych, głoszono nauki o prawdach katechizmowych, urządzano osobne rekolekcje w Wielkim Poście, uroczysto obchodzono patronalne święto Św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży, uczestniczono w krakowskich procesjach Bożego Ciała²³.

W 1900 roku z inicjatywy ks. Bratkowskiego założono osobną Sodalicję Mariańską Młodzieży Rzemieślniczej Czeladników, liczącej ok. 80 młodzieńców, która służyła pomocą księżom zatrudnionym przy „Opiece” nad terminatorami. W tym samym roku (1900) ks. moderator Apoloniusz Kraupa zorganizował dla młodszych terminatorów pierwszą Kongregację Boskiego Dzieciątka Jezus, liczącą

²¹ J. Mółka, *Koncepcja wychowawcza księdza Mieczysława Kuznowicz SJ*, dz. cyt., s. 86.

²² L. Grzebień, J. Kochanowicz, *Czy jezuici polscy mieli wybitnych pedagogów w XX wieku?*, w: *Jakiego człowieka chcemy wychować?*, Kraków 2002, s. 20–21; H. Haduch, *Śp. O. Stefan Bratkowski*, „Sodalis Marianus” 1914, nr 13, s. 132–138; R. Moskała, *Bratkowski Stefan*, w: *Polski słownik biograficzny II* (1936), s. 416; S. Pyszka, *Sylwetki jezuickich publicystów i działaczy społecznych, 1872–1918*, Kraków 1996, s. 22–26; M. Synoradzki, *Ks. Stefan Bratkowski*, „Nasze Wiadomości” 1914, nr 4, s. 451–454.

²³ S. Bratkowski, *Czy istnieje i co działa tzw. „Opieka Stanisława Kostki nad młodzieżą rzemieślniczą”?*, „Sodalis Marianus” 1905, nr 4, s. 205.

ponad 40 chłopców, której głównym celem był kult Eucharystii, jako podstawowego warunku rozwoju duchowego młodzieży, na co kładziono w stowarzyszeniu szczególnie silny nacisk²⁴. Zostało ono później przekształcone w Towarzystwo Eucharystyczne im. Piusa X.

Cele kulturalne

Drugi zakres działalności „Opieki” polegał na stałych niedzielnych spotkaniach, wypełnionych naukowymi odczytami lub wspólnym śpiewem, dyskusjami, ćwiczeniami gimnastycznymi, często na świeżym powietrzu, czy zwiedzaniu zabytków miasta Krakowa. Organizowano wieczorki muzyczno-wokalne i małe teatryki, w tym zwyczajowo „Jasełka”. W miesiącach letnich urządzano wycieczki poza miasto. Co roku urządzano też „Gwiazdkę” i „Święcone”, połączone z podarunkami dla najuboższych. Dla chętnych prowadzono też naukę języka niemieckiego. W 1901 roku ks. Bratkowski uruchomił Bibliotekę terminatorów, która wkrótce zgromadziła ponad 1000 dzieł różnej treści, zarówno książek jak i czasopism, które terminatorzy mogli wypożyczać do swoich mieszkań²⁵.

Cele materialne

Pozytywnym był niewątpliwie sam fakt dostrzeżenia problemu ubóstwa młodych pracowników i podjęcie próby jego rozwiązania. Dobroczynny był wpływ, jaki wywierało stowarzyszenie na zrzeszonych w nim członków. Różnie można by się odnosić do systemu doróżnej pomocy, która wprawdzie w danej chwili mogła poprawić byt, ale mogła również budzić w młodzieży skłonności do oglądania się na tę formę jałmużny w postaci jedzenia, ubrania, pieniędzy, czy organizowania wypoczynku, jako należytej jej powinności.

Trudno dziś ocenić rolę, jaką odegrała ta organizacja w poprawie ciężkiej sytuacji terminatorów. Wprawdzie starano się wpoić w młodzież, że najważniejsze są cele religijne i rozwojowe, to jednak nie

²⁴ M.J. Kuznowicz, *Wpływ Eucharystii na polską młodzież rękodzielniczą i przemysłową*, Kraków 1939, s. 34–35; S. Bratkowski, *Czy istnieje i co działa tzw. „Opieka Stanisława Kostki nad młodzieżą rzemieślniczą”?*, dz. cyt., s. 206.

²⁵ Tamże, s. 206–207.

można pomijać też celów czysto materialnych. Corocznie zaopatrywano od 20 do 30 najuboższych terminatorów w nowe ubrania, obuwie i bieliznę. Udzielano pożyczek na wpisy i wyzwolenie cechowe. Zapewniono terminatorom pośrednictwo pracy, bezpłatną pomoc prawną, pomoc w znalezieniu mieszkania. Zdolniejsi uzyskiwali pomoc materialną w dalszym doskonaleniu się w swoim zawodzie²⁶.

„Opieka”, obejmująca ponad 250 chłopców, korzystała z patronatu wybitnych mieszczan i ziemian, m.in. hr. Stanisławowej Wodzickiej, Jadwigi z Tarnowskich Bnińskiej, namiestnikowej Krystyny Potockiej, Marii z Zagórskich Ledóchowskiej, Oktawii z Czetwertyńskich Mazarakowej, którzy wspierali organizację pomocą finansową. Dzięki ich hojności powstał „fundusz stały”, pozwalający na statutową działalność organizacji. Pomocy udzielali jezuici prowincjałowie, szczególnie Włodzimierz Ledóchowski, który przekształcił „Opiekę” w „Polski Związek Katolickich Uczniów Rękodzielniczych”²⁷.

Kuratorzy

Negatywną stroną tej formy organizacji, jaką była „Opieka”, zbyt częsta zmiana kuratorów, czyli bezpośrednich opiekunów. Wprawdzie nad całością funkcjonowania „Opieki” czuwał jej „Patron” ks. Bratkowski, zwany też dyrektorem „Opieki”, to jednak zajęty prowadzeniem wielu organizacji religijnych, udzielaniem rekolekcji stanowych poza Krakowem, a nawet wyjazdami do odległych dworów ziemiańskich, gdzie zajmował się m.in. przygotowaniem dzieci do pierwszej Komunii świętej, nie był w stanie doglądać wszystkich działań „Opieki”.

Kuratorów wyznaczano zwykle spośród młodych zakonników, wykazujących zainteresowanie pracą wśród młodych robotników i mających znaczny zapał apostołski i religijny. W ciągu 10 lat działalności „Opieki” pracowali z młodzieżą jako kuratorzy²⁸: ks. Błażej Szydłowski (1897–1898), ks. Józef Hrubant (1898–1899)²⁹, ks. Apoloniusz

²⁶ K. Binczycki, *„Opieka Św. Stanisława Kostki” nad terminatorami w Krakowie a dzisiejszy Polski Związek katolickich uczniów rękodzielniczych*, dz. cyt., s. 10.

²⁷ Tamże, s. 7, 13; S. Bratkowski, *Czy istnieje i co działa tzw. „Opieka Stanisława Kostki nad młodzieżą rzemieślniczą”?*, dz. cyt., s. 208.

²⁸ K. Binczycki, *„Opieka Św. Stanisława Kostki” nad terminatorami w Krakowie a dzisiejszy Polski Związek katolickich uczniów rękodzielniczych*, dz. cyt., s. 6–7.

²⁹ Ks. Józef Ottokar Hrubant (1857–1918), wieloletni wychowawca młodzieży w Tarnopolu i Chyrowie, moderator Sodalitacji Mariańskich (*O. Hrubant*

Kraupa (1900–1902)³⁰, ks. Franciszek Mollo (1902–1903)³¹, ks. Józef Machowski (1903–1904)³², ks. Jan Assman (1904–1905)³³, ks. Mieczysław Kuznowicz (1906–1907). Kuratorom pomagało zwykle kilku sodalisów – czeladników, którzy towarzyszyli młodszym chłopcom podczas zabaw, gimnastyki, śpiewu, czy przechadzek³⁴.

Ks. Mieczysław Kuznowicz

Dnia 15 kwietnia 1906 roku prowincjał jezuitów Włodzimierz Ledóchowski wyznaczył na kuratora „Opieki” ks. Mieczysława Kuznowicza.

Mieczysław Józef Kuznowicz urodził się 15 stycznia 1874 roku w Licheniu k. Konina jako syn Wincentego i Józefy z Rachubińskich. Był wychowankiem konwiktów i gimnazjum jezuitów w Chyrowie. Wstąpił do zakonu 29 kwietnia 1893 roku w Starej Wsi. Po ukończeniu studiów filozoficznych i teologicznych przyjął święcenia kapłańskie 14 kwietnia 1906 roku w Krakowie. Już podczas studiów w Krakowie interesował się młodzieżą przemysłową i poświęcał jej wiele czasu, m.in. przygotowując młodzież do „Jasełek”, przedstawień i różnych wieczorków.

T.J. „Kwartalnik Chyrowski” 1918, nr 96, s. 151–157; *Śp. O. Józef Otokar Hrubant T.J. „Sodalis Marianus”* 17 (1918), s. 141–143).

³⁰ Ks. Apoloniusz Kraupa (1871–1919), uczestnik tajnej misji wśród katolików na Podlasiu, od 1913 r. zasłużony misjonarz i przełożony polskiej misji w Afryce (*Śp. O. Apoloniusz Kraupa T.J. „Kwartalnik Chyrowski”* 1920, nr 103, s. 109–110).

³¹ Ks. Franciszek Mollo (1872–1939), wychowawca młodzieży w Chyrowie, od 1912 r. misjonarz polonijny w Stanach Zjednoczonych (*Burzliwe Lata Polonii Amerykańskiej. Wspomnienia i listy misjonarzy jezuickich, 1864–1912*. Oprac. L. Grzebień. Kraków 1983, s. 308–309).

³² Ks. Józef Machowski (1873–1942), wieloletni wychowawca młodzieży w Chyrowie, profesor teologii (T. Bzowski, *Ku pamięci zmarłych i poległych Chyrowiaków w latach 1939–1946*, Stara Wieś 1946, s. 53).

³³ Ks. Jan Assman (1878–1936), wychowawca młodzieży w Chyrowie, długoletni misjonarz wśród Polonii amerykańskiej, zmarł podczas kazania do młodzieży w Bursie ks. M. Kuznowicza (S. Filipowicz, *Saga polskich jezuitów w USA. Saga of the Polish Jesuits in USA*. Kraków 2004, s. 37).

³⁴ S. Bratkowski, *Czy istnieje i co działa tzw. „Opieka Stanisława Kostki nad młodzieżą rzemieślniczą”?*, dz. cyt., s. 207.

Ks. Kuznowicz uznał dotychczasową formę organizacyjną w postaci „Opieki” za niewystarczającą i przystąpił do przekształcenia jej w związek o ścisłej organizacji wszędzie tam, „gdzie sami terminatorzy odpowiednio do wieku, uświadomienia i swych warunków terminatorskich biorą udział w pracy w Związku nad swoimi sprawami pod kierownictwem człowieka światłego, roztropnego, znającego potrzeby terminatorów i stosunki swojego społeczeństwa”. Wszędzie tam, gdzie istnieją odpowiednie warunki, należy przekształcać „Opieki” w formalne Związki, pozostawiając „Opieki” tylko tam, gdzie Związku stworzyć nie można³⁵.

Był to moment przełomowy, gdyż ks. Kuznowicz przekształcił charytatywnie i dorywczo działającą „Opiekę” w organizację prawną, nadając jej formę zrzeszenia, w którym młodzież miała mieć głos i prawo do stanowienia o swoim losie wspólnie z kierownictwem. Kuznowicz przejął dnia 26 kwietnia 1906 roku kierownictwo „Opieki” z rąk jej ostatniego kuratora ks. Jana Assmana i przystąpił energicznie do porządkowania spraw organizacyjnych stowarzyszenia, a zarazem do zdynamizowania życia społecznego i kulturalnego istniejącej dotąd grupy. Już 13 listopada 1906 roku podczas uroczystości św. Stanisława Kostki wystąpiła pod kierunkiem Henryka Waksmana orkiestra dęta złożona z terminatorów, tworząc tym samym pierwszą sekcję muzyczną.

6. Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej

Dnia 15 listopada 1906 roku c.k. Namiestnictwo we Lwowie zatwierdziło statut zrzeszenia pod nazwą „Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej” w Krakowie i tym samym „Opieka” przestała istnieć. Dnia 8 grudnia 1906 roku odbyło się pierwsze Walne Zgromadzenie Związku i dokonano wyboru zarządu. Prezesem dożywotnim honorowym został ks. Stefan Bratkowski, dawny protektor „Opieki”, a prezesem rzeczywistym ks. Mieczysław Kuznowicz, który kierował już związkiem z niespożytą energią do swej śmierci w 1945 roku. Drugim wiceprezesem został p. Kasper Binczycki³⁶.

³⁵ M. Kuznowicz, *Kwestia terminatorów w naszym kraju*, Kraków 1907, s. 41.

³⁶ Ks. Mieczysław Kuznowicz *TJ i jego dzieło*, dz. cyt., s. 35.

W tym samym jeszcze roku ukształtowało się Koło Teatralne pod kierunkiem studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego T. Wdziekońskiego i już w okresie bożonarodzeniowym wystąpiło z „Jasełkami”.

W 1906 roku utworzono fundusz stowarzyszenia terminatorów, na który włożyło swe wkłady wielu bogatych ziemian z terenu niemal całej Galicji³⁷ (fundusz miał na koncie 5700 koron). Ziemianie ci otrzymali honorowy tytuł „Członków założycieli” Stowarzyszenia.

Dzięki zapisowi Włodzimiry Szałayskiej i Wacława Popiela (300 koron) stworzono kasę oszczędnościową terminatorów. Prezesową została Adela Dziewicka, zastępcą prezesowej ks. Mieczysław Kuznowicz, a skarbnikiem Kasper Binczycki. W 1907 roku do kasy należało 83 członków. Kasa wspomagała najuboższych terminatorów. Od 1897 do 1906 roku przychód kasy wyniósł 12 853 koron, rozchód 11 169 koron, pozostawało w kasie 1684 koron³⁸.

Od końca 1906 roku Związek rozwijał się już bez większych przeszkód aż do II wojny światowej.

7. Filie „Opieki”

W tym samym czasie, co w Krakowie, inicjowali jezuici opiekę nad terminatorami również na innych placówkach zakonnych. We Lwowie już przed powstaniem krakowskiego ośrodka, w 1895 roku, ks. Błażej Szydłowski założył katolickie stowarzyszenie terminatorów rzemieślniczych. Po jego odejściu ze Lwowa do Krakowa stowarzyszeniem opiekował się ks. Alfred Wróblewski. Ten z kolei przekazał później kierownictwo stowarzyszenia ks. Leonowi Wałędze, późniejszemu biskupowi tarnowskiemu³⁹.

W Kołomyi katolickie stowarzyszenie terminatorów rzemieślniczych utworzył 8 marca 1903 roku ks. Ludwik Morawski. Stowarzy-

³⁷ Należały do nich rodziny: Bandurskich, Dunin Borkowskich, Brzozowskich, Chomętowskich, Drużbackich, Fedorowiczów, Grocholskich, Jezierskich, Jurjewiczów, Mańkowskich, Mazarakich, Mostowskich, Piwnickich, Potockich, Potulickich, Sanguszków, Sobolewskich, Stadnickich, Tyszkiewiczów.

³⁸ K. Binczycki, *„Opieka Św. Stanisława Kostki” nad terminatorami w Krakowie a dzisiejszy Polski Związek katolickich uczniów rękodzielniczych*, dz. cyt., s. 12–13.

³⁹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, T. 5, Kraków 1906, s. 912.

szenie to jednak po niedługim czasie straciło swoją żywotność i nie przetrwało okresu I wojny światowej.

Placówki „Opieki” powstały także w Przemyślu, Tarnopolu i Tarnowie, ale dość szybko upadły głównie z tej racji, że nie zdołały wyrobić w młodzieży zapału do odpowiedzialności za własną przyszłość i sprowadzały się przeważnie do prostej pomocy materialnej, bez głębszych motywacji⁴⁰.

Ks. Kuznowicz przekształcając krakowską „Opiekę” w „Związek Młodzieży Rzemieślniczej i Przemysłowej” dążył do rozszerzenia jego działalności na terenie diecezji krakowskiej. W 1912 roku zwołał zjazd delegatów i działaczy społecznych (80 osób), który uchwalił powołanie do życia „Centrali Związku Młodzieży Rzemieślniczej i Przemysłowej”. Powstały wtedy filie Związku w Krakowie: w Prądniku Czerwonym, oraz w województwie krakowskim: w Chrzanowie, Dobczycach, Jaworznie, Nowym Targu, Trzebini, Wieliczce, Zatorze, Zakopanem i Żywcu oraz filia Związku Czeladników w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Kiedy ks. Kuznowicz rozwijał swoje dzieło, podobną pracę wśród młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej zaczęli również prowadzić na terenie Galicji salezjanie, a następnie michalicy.

BIBLIOGRAFIA

- Binczycki K., *„Opieka Św. Stanisława Kostki” nad terminatorami w Krakowie a dzisiejszy Polski Związek katolickich uczniów rękodzielniczych. Sprawozdanie za czas od 2 września 1897 roku do stycznia 1907 roku*, Wydawnictwo, Kraków 1907.
- Bobrzyński M., *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873*, G. Gebethner, Warszawa 1905.
- Bratkowski S., *Czy istnieje i co działa tzw. „Opieka Stanisława Kostki nad młodzieżą rzemieślniczą”?*, „Sodalis Marianus” 4 (1905).
- Bujak F., *Galicja*, t. 1: *Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo*, nakł. Księgarni Altenberga, Lwów 1908.
- Bujak F., *Rozwój gospodarczy Galicji (1772–1914)*, Księg. Polska, Lwów 1917.
- Burzliwe lata Polonii amerykańskiej. Wspomnienia i listy misjonarzy jezuickich, 1864–1912*, oprac. L. Grzebień, WAM, Kraków 1983.
- Bzowski T., *Ku pamięci zmarłych i poległych Chyrowiaków w latach 1939–1946*, Michalineum, Stara Wieś 1946.

⁴⁰ M. Kuznowicz, *Kwestia terminatorów w naszym kraju*, dz. cyt., s. 40–41.

- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień i zespół jezuitów, Ignatianum, WAM, Kraków 1996.
- Filipowicz S., *Saga polskich jezuitów w USA. Saga of the Polish Jesuits in USA*, Ignatianum, WAM, Kraków 2004.
- Grzebień L., Kochanowicz J., *Czy jezuici polscy mieli wybitnych pedagogów w XX wieku?*, w: *Jakiego człowieka chcemy wychować?*, red. W. Kubik, Ignatianum, WAM, Kraków 2002.
- Haduch H., *Śp. O. Stefan Bratkowski*, „Sodalis Marianus” 13 (1914), s. 132–138.
- Kieniewicz S., *Galicja w dobie autonomicznej, 1850–1914*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1952.
- Ks. Mieczysław Kuznowicz TJ i jego dzieło*, Oficyna Małej Poligrafii Kurii Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1980.
- Kuznowicz M., *Kwestia terminatorów w naszym kraju*, Pol. Zw. Kat. M. Rękodz., Kraków 1907.
- Kuznowicz M.J., *Wpływ Eucharystii na polską młodzież rękodzielniczą i przemysłową*, Związek Młodzieży Przemysł. i Rękodz. pod wezwaniem św. Stanisława Kostki, Kraków 1939.
- Moskała R., *Bratkowski Stefan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, PAU, Kraków 1936.
- Mółka J., *Koncepcja wychowawcza księdza Mieczysława Kuznowicza SJ*, Ignatianum, WAM, Kraków 2004.
- Najdus W., *Szkice z historii Galicji*. T. 1: *Galicja w latach 1900–1904*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958.
- O. Hrubant TJ*, „Kwartalnik Chyrowski” 1918, nr 96, s. 151–157.
- Pyszka S., *Sylwetki jezuickich publicystów i działaczy społecznych, 1872–1918*, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1996.
- Rutkowski J., *Historia gospodarcza Polski*, t. 2, Księgarnia Akademicka, Poznań 1950.
- Smarzyński H., *Dr Henryk Jordan, pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, PWN, Kraków 1958.
- „Sodalis Marianus” (Lwów) 1896.
- Stowarzyszenie Św. Zyty*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień i zespół jezuitów, WAM, Kraków 1996.
- Synoradzki M., *Ks. Stefan Bratkowski*, „Nasze Wiadomości” 4 (1914), s. 451–454.
- Śp. O. Apoloniusz Kraupa TJ*, „Kwartalnik Chyrowski” 1920, nr 103, s. 109–110.
- Śp. O. Józef Otokar Hrubant TJ*, „Sodalis Marianus” 17 (1918), s. 141–143.
- W[Wasilewski] L., *Zarys stosunków galicyjskich*, Druk K. Kowalewskiego, Skład główny w Księgarni Naukowej, Warszawa 1906.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, T. 5, Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i sp., Kraków 1906.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Prof. dr hab. Ludwik Grzebień SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Pedagogiczny
Instytut Nauk o Wychowaniu, Katedra Historii Oświaty i Wychowania
lgrzebie@jezuici.pl